

*dos. Yeganə Əziz qızı ABBASOVA,
dos. Raibə Məmmədbağır qızı CƏFƏROVA
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti*

AQRAR SAHƏDƏ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Dünya bazarına rəqabətqabiliyyətli məhsullarla çıxmaq elmi-texniki tərəqqi meyillərinin genişlənməsindən birbaşa asılıdır. Müasir dövrdə hər bir ölkənin təsərrüfat fəaliyyətində kənd təsərrüfatının inkişafının önəmli rolunu və Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafının iqtisadi imkanlarını nəzərə alaraq məqalədə məhsul istehsalının mövcud vəziyyəti tədqiq edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Məqalədə aqrar sahədə istesal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində aqrar elmin və kadr hazırlığının daha da yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri öz əksini tapmışdır. Aqrar sahənin mümkün potensialından tam və səmərəli şəkildə istifadə edilməsi üçün dövlət dəstəyi tədbirlərinin rolu da məqalədə öz əksini tapmışdır. Araşdırmanın sonunda Azərbaycanda elmi-kadr potensialının gücləndirilməsinin beynəlxalq təcrübəyə uyğun həyata keçirilməsi istiqamətində təklif irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətliliyi, intensiv inkişaf, müqayisəli üstünlük, aqrar elm.

Giriş

Milli maraqların qorunmasının təsərrüfatçı subyektlərin, onların iqtisadi və maddi bazasının möhkəmləndirilməsinə, inkişafın dayanıqlığına müasir dövrdə ehtiyacı var. Xarici iqtisadi sahədə ölkənin milli maraqları milli istehsalçı üçün elə iqtisadi əlaqələrin qurulmasıdır ki, həmin əlaqələr onların maraqlarının həyata keçirilməsinə imkan verməklə milli məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasına, istehsalın səmərəliliyinə və iqtisadi artıma kömək etsin.

Qloballaşmanın dərinləşdiyi və əhatə dairəsinin genişləndiyi bir şəraitdə, rəqabətqabiliyyətlilik iqtisadi subyektlərin inkişafının əsas amili kimi çıxış edir. Eyni zamanda onlar milli və transmilli müstəvidə bazar münasibətlərinin təkmilləşməsinə təkan verərək, elmi-texniki tərəqqi meyillərinin genişlənməsi və artmasında əks olunur. Bu proseslər həm də iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində müxtəlif istehsal texnologiyaları və idarəetmə metodlarının təkmilləşməsinə də mühüm təsir göstərir. Bu sahələrdən biri də aqrar sahədir.

Bütövlükdə, rəqabət – tələb və təklif qanununun təsiri nəticəsində yaranaraq tez-tez dəyişən qiymətlərin səviyyəsinə ciddi təsir etməklə, bazarda iqtisadi münasibətləri düzgün tənzimləyən mühüm iqtisadi prosesdir. Onu eyni zamanda istehsalçılar, istehlakçılar və onların bir-birilə apardığı iqtisadi mübarizə forması kimi də qəbul edə bilərik. Sağlam rəqabət mühiti şəraitində əmtələrin rəqabətqabiliyyəti vacib əhəmiyyət daşıyır. Rəqabətqabiliyyətlilik müqayisə əsasında müəyyən edilir. Rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasına müxtəlif amillər təsir göstərir. Məsələn, əmtənin keyfiyyəti, onun qablaşdırılması, marketing və reklamı, xərclərin səviyyəsi, istehsalat yeri texnologiyasının tətbiqi, güclü maliyyə resurslarının mövcudluğu, saxlama müddəti və s. [5].

Ümumtəxrixi baxımdan rəqabət – bazar əlaqələrinin doğulmuş olub, həmin əlaqələrin inkişafının stimullaşdırıcı amili və göstəricisi kimi dəyərləndirilir. İnkişaf etmiş, geniş rəqabətlik potensialına malik iqtisadiyyatlar rəqabət ortamlı iqtisadiyyatlar kimi qəbul olunur. Buna görə də resursların bölüşdürülməsi və istifadəsi, həmçinin əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması baxımından rəqabətin vacib, əvəzedilməz iqtisadi və sosial faydası özlüyündə şübhə doğurmur [3, s. 37].

İqtisadi ədəbiyyatlarda rəqabətqabiliyyətlilik son 30 ildə mərkəzi mövzulardan birinə çevrilmişdir. Keçən əsrin 80-ci illərinə qədər rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı dar mənada – konkret bazarlarda rəqabət kontekstindən araşdırılırdı. 80-ci illərdən başlayaraq bu anlayış geniş mənada –

"milli rəqabətqabiliyyətlilik" kimi araşdırılmağa başladı. ABŞ-da "Rəqabətqabiliyyətlilik üzrə Milli Şura" rəqabətqabiliyyətliliyi ölkənin dünya bazarlarında əhali üçün daha yaxşı həyat səviyyəsinə aparan uğurlu vəziyyət əldə etmək qabiliyyəti kimi qiymətləndirir. İqtisadi Əməkdsliq və İnkişaf Təşkilatı isə hesab edir ki, rəqabətqabiliyyətlilik – ölkənin açıq bazar şəraitində real milli gəliri saxlamaq və yüksəltmək şərti ilə xarici rəqiblərin tələblərinə uyğun mal və xidmətlər istehsal etmək qabiliyyətini əks etdirir. Göründüyü kimi, rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı açıq bazar şəraitində beynəlxalq bazarlarda rəqabətə davam gətirmək qabiliyyəti; yüksək məhsuldarlıq – yəni ölkənin təbii və iqtisadi resurslarından istifadənin effektivliyi; əhalinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin olunması ilə əlaqələndirilir.

Məqalənin ana xəttini daha da açıqlamaq üçün Porterin rəqabətqabiliyyətlilik nəzəriyyəsini araşdıraraq, M. Porter rəqabətqabiliyyətliliyi müəyyən edən amilləri iki qrupa bölmək: əsas amillər və inkişaf etdirilmiş amillər. Əsas amillərə təbii ehtiyatlar, iqlim şəraiti, ölkənin coğrafi vəziyyəti, işçi qüvvəsi kimi amillər daxildir. İnkişaf etdirilmiş amillərə isə müasir infrastruktur, yüksək ixtisaslı kadrlar, elmi-tədqiqat mərkəzləri kimi amillər aiddir. Əsas amillər hesabına əldə edilmiş rəqabət üstünlükləri bir qayda olaraq davamlı deyil və əsas etibarilə yalnız hasilat sənayesində və kənd təsərrüfatı ilə əlaqəli sahələrdə əhəmiyyət daşıyır. İnkişaf etdirilmiş amillər isə böyük əhəmiyyətə malikdir. M. Porterin fikirlərinə görə firma və dövlətlərin rəqabət qabiliyyətlərini qorumaq üçün həqiqətən onları narahat olmağa təşviq etmək lazımdır. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin və işçi qüvvəsinin artımı fərdlərin yeni bacarıq və iqtisadi töhfələrə nail olmaq ehtiyacını yaradır. İnqilabi yeni texnologiyalar demək olar ki, bütün sahələrdə yeniləmə və təkmilləşmə dövrünün başlanğıcı üçün şərait yaradır. Bu amillər isə miras qalmır, onlar milli iqtisadiyyat tərəfindən yaradılır. Və bu amillər davamlı iqtisadi inkişafa yol açır [6,7].

Aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən əsas amillər və onların tənzimlənməsi

Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı əsas aparıcı sahələrdəndir. Ölkənin kənd təsərrüfatı sektorunun davamlı inkişafı üçün başlıca məqsəd ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlılığının təmin edilməsi, rəqabətqabiliyyətli və idxalı əvəz etmək potensialı olan kənd təsərrüfatı və onun emal sənayesi məhsullarının istehsalının artırılmasından ibarətdir. Ölkənin ümumdaxili məhsulunun 5-6%-i, məşğul əhalinin isə 36-37 %-i kənd təsərrüfatının payına düşür. İstehlak tələbatımızın təxminən 75%-i aqrar sahənin hesabına ödənilir. Bu baxımdan aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətliliyi – bu sahədə səmərəli bazar münasibətlərinin formalaşmasının mühüm şərti, dayanıqlı inkişafın isə əsas hərəkətverici elementidir.

Təbii ki, rəqabətqabiliyyətlilik əslində aqrar bazarın iqtisadi mexanizminin əsasıdır. Bu prosesin səmərəli təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri isə, sağlam rəqabət prosesinin formalaşması və inkişafına əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Bütövlükdə, aqrar sahədə istehsal və emal edilmiş məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi daxili və xarici bazarlarda tələbatın səmərəli şəkildə ödənilməsinə yönəldilməsi və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş yətləri tədbirlərin gücləndirilməsindən bilavasitə asılıdır. Bundan başqa, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı əmək resurslarının keyfiyyət baxımından inkişafını da şərtləndirir. Burada əməyin intensivlik səviyyəsi, istehsalçının yaradıcılıq qabiliyyəti, informasiya mühitinin formalaşması və s. kimi amillər də nəzərə alınmalıdır. Müasir dövrdə istehsalın keyfiyyət baxımından dəyişməsi-əməyin ixtisaslaşması və ixtisaslı kadrlara tələbatın artım səviyyəsinin araşdırılmasını da tələb edir.

Məlumdur ki, material məsrəflərinə qənaət, əmək məhsuldarlığı, istehsalın ixtisaslaşması, intensivlik dərəcəsi, qabaqcıl təcrübə və elmi nailiyyətlərdən istifadə, qiymət, keyfiyyət, əsas və dövrüyye fondundan istifadə, əməyin və istehsalın təşkili, stimullaşdırma, təchizat kimi iqtisadi göstəricilər və amillər son nəticədə, yəni istehsalın səmərəliliyinin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdir.

Aqrar sektorda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının və emalının genişləndirilməsinə əlverişli mühitin yaradılmasını təmin etmək məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair"

Strateji Yol Xəritəsində 9 strateji hədəf və 36 prioritet istiqamət müəyyən edilmişdir. Qarşıya qoyulmuş hədəf və prioritetlərə nail olmaq üçün 177 tədbir nəzərdə tutulmuşdur. Müəyyən edilən strateji hədəflərə nail olunması üçün heyvan məhsulları istehsalı və emalında “dəyər zənciri” prinsipinin tətbiq edilməsi, müasir dünya təcrübəsinin respublikada tətbiqinin genişləndirilməsi yolu ilə iri heyvandarlıq komplekslərinin, ailə-kəndli və fermer təsərrüfatlarının yaradılması, öyrüş və otlaqların məhsuldarlığının qorunub saxlanması və artırılması, bu sahələrdən istifadə etməklə heyvandarlıqda yarımintensiv və intensiv saxlama, parsel formasında bölgü aparmaqla mədəni otlaq yaratma təcrübəsinin tətbiq edilməsi və digər məsələlər nəzərdə tutulmuşdur [1, s. 50-52]. “Azərbaycan Respublikasında 2019-2023-ci illərdə heyvandarlığın inkişaf etdirilməsinə və öyrüş-otlaq ərazilərinin səmərəli istifadə olunmasına dair Dövlət Proqramı” da hazırlanmışdır [12]. Aqrar sektorun inkişafı, əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da əsas istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulub [2].

Azərbaycanda təsərrüfatların əksəriyyətinin kiçik ölçüdə olması, həmçinin onların institutlaşma səviyyəsinin aşağı olması keyfiyyətli məhsul istehsalının, məhsuldarlığın aşağı olmasına səbəb olan amillərdən ən başlıcasıdır desək yanılmırıq. Torpaq payı alanların əksəriyyəti hələlik heç bir qurum yaratmamış, fiziki şəxs kimi fəaliyyət göstərirlər. Onların əksəriyyəti öz torpaq paylarından əsasən şəxsi yardımçı təsərrüfat kimi istifadə edirlər. Lakin, təcrübə göstərir ki, belə şəxslər gəc-tez özlərinin maraq dairəsində olan orta problemləri həll etmək üçün başqa mülkiyyətçilərlə birləşməli olacaqlar. Çünki, elə problemlər var ki, onları təkbaşına həll etmək mümkün deyildir. [4, s. 138]

Hər hektar sahədə aparılan əkin sahələri üzrə yanacaq və motor yağlarına görə dövlət yardımı almaq üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə müraciət edən 372 min istehsalçının malik olduqları torpaq sahələrinin orta ölçüsü 3,4 hektar olsa da, istehsalçıların mütləq əksəriyyətinin malik olduğu əkin sahələri orta göstəricidən də aşağıdır. Oxsar vəziyyət heyvandarlıq təsərrüfatlarında da müşahidə olunur. [1, s.17]

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2018-ci ildə respublikada kənd təsərrüfatının ümumi məhsul istehsalının 91%-i fərdi sahibkarlar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatlarının, 9%-i isə kənd təsərrüfatı müəssisələri və təşkilatları tərəfindən istehsal olunmuşdur. Respublika üzrə fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəricilərinə nəzər salsaq görürük ki, müqayisə olunan illərdə təsərrüfatların sayı azalıb. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2018-ci ildə təqribən 2,9 dəfə azalaraq 2618-dən 907-ə düşmüş, 2017-ci illə müqayisədə isə 48 vahid azalmışdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı 2017-ci ildə 1608, 2018-ci ildə artaraq 1641 olmuşdur. Qeyd edək ki, fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayında baş verən bu dəyişikliklər tamamilə bazar mexanizminin təsiri altında gedib və rəqabətə davam gətirməyən təsərrüfatlar fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalıb, yaxud başqa təsərrüfatlarla birləşərək birgə fəaliyyət göstərirlər [11].

Göründüyü kimi, kiçik torpaq sahibliyi və kiçik təsərrüfatlar məsələsi hazırda ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə mane olan problemlər sırasında xüsusi təsirə malikdir. Kiçik təsərrüfatların təşkilatlanma səviyyələrinin çox aşağı olması, onların, istər resurslara olan tələbatlarının ödənilməsində, istərsə də bazara çıxış məsələsində çətinliklər yaradır. Kiçik təsərrüfatların üstünlük təşkil etməsi ümumilikdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında müasir texnologiyalardan və təkmilləşdirilmiş istehsal vasitələrindən istifadə səviyyəsinin aşağı olmasını şərtləndirir. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları arasında təşkilatlanmanın aşağı səviyyədə olması dövlətin kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirdiyi stimullaşdırıcı tədbirlərin səmərəliliyinin azalmasına da səbəb olur. Kiçik təsərrüfatlardan ibarət olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların xarici bazarlara çıxışı və ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlılığı baxımından ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün müəyyən problemlər yaradır. Bu fakt ölkənin müvafiq sahələrdə istehsal və ixrac potensialının gücləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli biridir.

Dünya kənd təsərrüfatı sektorunun dayanıqlı inkişafı resurslardan səmərəli istifadənin əhəmiyyətini gündən-günə artırır. Bunun üçün yeni texnologiyalar və idarəetmə qərarları tələb olunur. Bu

isə öz növbəsində güclü maliyyə vəsaiti tələb edir. Hazırda “Ağıllı kənd təsərrüfatı” qlobal texnologiyaların potensial müsbət təsirinə görə dünya reytingində birinci yerdədir. Fikrimizcə, aqrar sahədə kooperativlərin inkişafı bu sahədə daha effektiv təsirə malik olar.

Azərbaycanın 2018-ci ildə qeyri-neft məhsulları ixracı 1689,2 milyon ABŞ dolları həcmində olub ki, bunun da 49%-i kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatının emal məhsullarının payına düşüb [11]. Ölkənin malik olduğu təbii-coğrafi mövqeyi və iqlim şəraiti kimi müqayisəli üstünlükləri ilə biz bu sahədə daha çox uğur əldə edə bilərik. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının diversifikasiya dərəcəsinin müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı istehsalının şaxələndirilməsi bu sahədə investisiya risklərini azaltmaqla aqrar ixrac potensialının inkişaf strategiyasının xüsusiyyətlərini də müəyyən edir.

Rəqabətqabiliyyətlilik meyarı, xüsusilə də onun yüksəldilməsi artıq bütün sahələrdə qəbul edilmiş və onun təmin edilməsi prioritetlər sırasında ilk sıralardan birini tutur. Aqrar sahə üçün rəqabətqabiliyyətlilik müxtəlif aspektlərdən dəyərləndirilməli və qəbul edilməlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətliliyi üçün onun altsistemlərinin, yarım sahələrinin bu meyarla cavab verməsi gərəkdir. Beləliklə, aqrar sahə üçün tələb olunan rəqabətqabiliyyətlilik meyarı aşağıdakı ardıcılıqla təmin edilməlidir:

- rəqabətqabiliyyətliliyi məhsul istehsalı prosesində istehsalın, heyətin və keyfiyyətin ən yüksək səviyyədə idarə edilməsi;
- istehsal olunmuş məhsulun rəqabətli olması və müxtəlif bazarlarda rəqabət qabiliyyətini ifadə etməsi;
- sahəyə aid olan müəssisə və təşkilatın qeyd olunan mərhələlərdən sonra prestijinin formalaşması;
- müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təsbit olunması, bu dayanıqlılığın tənəzzül və böhran dövrlərində davamlı xarakter alması;
- müəssisələrin istehsal etdikləri məhsulların ekoloji cəhətdən təmiz və sağlamlıq baxımından zəruri tələblərə cavab verməsi;
- nəticədə sahənin özünün rəqabətqabiliyyətliliyi sahəyə çevrilməsi.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin araşdırmalarına əsasən Azərbaycanda istehsal edilən bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları: tütün, alma, qoz, fındıq, subtropik meyvələr, giləmeyvələr, tərəvəzlər, yaşıl çay, təbii bal, dərman bitkiləri, yağlı toxumlar, pambıq, yun, gön-dəri, xam ipək və s. beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyi malikdir. Qeyd edək ki, aqrar sahədə rəqabət qabiliyyəti kifayət qədər geniş və çoxanamlı bir prosesi özündə əks etdirməklə, həm də elmi və iqtisadi tədqiqatların obyektinə kimi səciyyələnir. Bu baxımdan, ayrı-ayrı ölkələrdə hökumət və qanunvericilik orqanları tərəfindən həmin ölkələrdə istehsal edilən məhsulların rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi istiqamətində zəruri iqtisadi və təşkilati tədbirlər həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 14 dekabr tarixli 400 nömrəli Fərmanı ilə “Ərzaq məhsullarının tadarükü və təchizatı” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti ləğv edilmiş və Nazirliyin tabeliyində səhmləri dövlətə məxsus olan “Aqrar tadarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır.

İdarəetmə sistemində çevikliyin və effektivliyin artırılması məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon bölmələri inzibati strukturundan xidmət qurumları olan Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzlərinə (bundan sonra - DAİM) çevrilmişdir. DAİM-lərdə “vahid pəncərə” prinsipinə uyğun fermerlərə 70-ə yaxın xidmət göstərilir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan fermerlərin təbii fəlakətlərdən və ya digər səbəblərdən yanacaq itkilərinin qarşısının alınması və gəlirlərinin qorunması üçün aqrar sığorta mexanizminin təkmilləşdirilməsinə qərar verilmiş və 2019-cu il 27 iyun tarixdə “Aqrar sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olunmuş və aqrar sığorta sisteminin mərkəzi institutu olan “Aqrar Sığorta Fondu” təsis edilmişdir. 2020-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir.

“Aqrar sahədə yeni subsidiya mexanizminin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 27 iyun tarixli 759 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq yeni subsidiya

mexanizminin tətbiqinə hazırlıq işləri həyata keçirilmişdir. Həmin Fərmanla təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası” bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına yanacaq və motor yağlarına, buğda və çəltik əkininə, təkrar əkinlərə görə və mineral gübrələrin, biohumusun və pestisidlərin güzəştli qiymətə alınması ilə bağlı birbaşa və dolaylı subsidiyaların birləşdirilərək əkin subsidiyası formasında verilməsini nəzərdə tutur.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatının təcridən ekstensiv inkişafdan uzaqlaşaraq intensiv inkişafa keçirilməsi prosesi başlamışdır. Belə ki, “ağıllı kənd təsərrüfatı”nın tətbiqi istiqamətində “Sminagro” ABŞ-in “Spectrum Technologies” şirkəti ilə rəsmi distribütorluq əsasında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq bitki yetişdirilməsinə nəzarət edən avtomatlaşdırılmış ağıllı sistemlərin tətbiqinə başlanılmışdır. “Sminagro” şirkətinin təklif etdiyi məhsulları Aqrolizinq ASC vasitəsilə güzəştli şərtlərlə əldə etmək mümkündür [12].

Torpaqların konsolidasiyası və nisbətən iri təsərrüfatların yaradılmasının stimullaşdırılması məqsədilə istifadəsində olan 50 hektardan çox ərazidə aparılan əkinə və ya çoxillik əkməyə görə rəsmi qeydiyyatdan keçmiş kənd təsərrüfatı kooperativlərinə əkin subsidiyasının 10 faiz artıq verilməsi nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatı kooperativlərinə verilən subsidiya əkin subsidiyası ilə əlaqələndirilmişdir ki, bu da subsidiyanın verilməsində eyniləşdirməyə, miqyasdan qənaətə və nəticədə, inzibati xərclərin azaldılmasına nail olmağa imkan verəcəkdir.

Aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsində xarici təcrübə

Araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrdə aqrar sahədə təsərrüfat subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi prosesi, bütövlükdə bu sahənin dayanıqlı və səmərəli inkişafının ən önəmli şərti kimi çıxış edir. Təbii ki, göstərilən prosesdə müqayisəli üstünlüklərin qorunub saxlanması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş xarici ölkələrin praktikasında, aqrar subyektlərin rəqabətqabiliyyətliliyi aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur:

- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalı üzrə ümumdaxili məhsulun həcmi, o cümlədən yerli bazarın tutumu və aqrar sektorda analoji məhsullar istehsalının rəqabət qabiliyyətinin potensialı;
- yerli məhsulun strukturunda kənd təsərrüfatı məhsullarının son istehlakına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi, son istehlak və ümumi yığımın xüsusi çəkisi;
- ölkə üzrə idxal və ixrac edilən məhsulların qiymət indeksləri arasındakı nisbəti;
- ümumi daxili məhsulun (ÜDM) strukturunda kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının xüsusi çəkisinin müqayisəsi və s.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda fermerlərimizin istehsal etdikləri məhsulların beynəlxalq paritet qiymətləri ölkənin daxili qiymətlərindən yüksəkdir. Bunun əsas səbəbi aqrar sahədə maddi- texniki bazanın və istehsal güclərinin zəifliyi, aqrar sahənin bazar infrastrukturunun lazımı səviyyədə olmaması, ixtisaslı kadrların hazırlığı və peşə səviyyəsinin aşağı səviyyədə olması və sair bu kimi səbəblərdir. Məsələn, bitkiçiliyin inkişafının əsas istehsal göstəriciləri əkin sahəsinin quruluşu, hektardan məhsuldarlıq və ümumi yığımdır [4]. Təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda 2018-ci ildə mövcud olan 1 milyon 738 min hektar əkin sahəsinin 1,1 milyon hektardan çox və ya 61 faizə yaxını dənli və dənli-paxlalı bitkilərin əkinini üçün ayrılma da, biz hələ də xaricdən taxıl alırıq. Çünki, son 40 ilə yaxın bir dövrdə taxıl əkin sahələri 491 min hektardan 977 min hektara çatdırılaraq 2 dəfə artırılma da, bu sahədə hər hektardan məhsuldarlıq son 40 ildə 20 faiz, son 30 ildə isə cəmi 12 faiz artıb [11]. Müqayisə üçün qeyd edək ki, son 40 il ərzində dünya üzrə əkin sahələri təqribən 10% artdığı halda, bitkiçilik məhsulları istehsalının həcmi 2,3 dəfə artıb. Bu müqayisələr ölkə üçün çox mühüm sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malik olan kənd təsərrüfatında istehsalın, əmək məhsuldarlığının və digər səmərəlilik göstəricilərinin aşağı olduğunu göstərir.

Azərbaycan Respublikası bütün sahələrdə olduğu kimi, kənd təsərrüfatı sahəsində də xarici ölkələrlə, beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq edir. Dövlət xarici ölkələrin aqrar siyasət sahəsindəki mütərəqqi təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlil edilməsi, xarici ölkələrlə müqavilə-hüquq bazasının yaradılması və genişləndirilməsi, eləcə də ölkəmizdə aqrar sahənin prioritetlərinə

uyğun olaraq beynəlxalq layihələrin hazırlanması və icrası məqsədilə bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən kənd təsərrüfatı sahəsində aparıcı dövlətlərlə sıx əməkdaşlıq edir.

Kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı, mövsümi qiymətlərin tənzimlənməsi, məhsul itkisinin qarşısının alınması, daxili bazarın qorunması və ixrac potensialının artırılması baxımından bölgələrdə ən müasir texnologiyalar əsasında anbar komplekslərinin yaradılmasının əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, bu sahədə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Sahibkarların vərdiş və biliklərinin artırılması üçün informasiya və məsləhət xidmətlərinin əhatə dairəsi genişləndirilir, baytarlıq və fitosanitar sahədə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq daha da inkişaf etdirilir.

Rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsində aqrar elmin vəzifələri

Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətinə keçid həyat keyfiyyətinin qeyri-maddi göstəricilərinin rolunu artırır. Bilik əldə etmək, məlumat əldə etmək, sağlam həyat tərzi sürmək fərdlər, əsasən də gənclər üçün getdikcə daha çox əhəmiyyət daşıyır. Bu, əhalinin dəyər sistemində, xüsusən də gənc nəsil arasında böyük dəyişikliklərə yol açır. Bu baxımdan aqrar elmin qarşısında duran vəzifələrin səmərəli icrası həmçinin yüksək ixtisaslı, müasir biliklərə və dünyagörüşünə yiyələnmiş kənd potensialının yaradılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Rəqabətqabiliyyətliliyin formalaşdırılması tələbləri bütün növ resurslardan qənaətlə istifadəni, hər bir sahədə texnika və texnologiyanın ən son nailiyyətlərinin tətbiqini, müasir dünya reallıqlarından irəli gələn idarəetmə və texnoloji yeniliklərdən istifadəni və s. tələb edir. Eləcə də bütün proseslərin kompleks şəkildə yanaşmanı dəstəkləyir. Bütün bunlar, qeyd edildiyi kimi, həm texnoloji, həm də idarəetmə sahəsində müasirliyi tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin modernləşdirilməsi, təhsilin səviyyəsinin dövrün tələblərinə uyğun artırılmasını vacib edir. Aqrar sahədə istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi çoxsaylı və müxtəlif xarakterli amillərdən asılıdır. Bu amillər ixtisaslı kadrlara tələbatda da özünü göstərir. Əgər aqrar sahədə innovasiyalara və modernləşməyə nail olmaq istəyiriksə bu zaman işçi qüvvəsinin keyfiyyət tələbləri ön plana çıxmalıdır.

Müxtəlif sahələrdə olduğu kimi aqrar sahədə də istehsal və xidmət proseslərində yeni texnika və texnologiyanın genişmiqyaslı tətbiqi aqrar sahənin modernləşdirilməsinin başlıca amillərindən biridir. Yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ETT-nin nailiyyətlərindən bəhrələnməyi tələb edirsə, aqrar sahənin də inkişafı öz növbəsində kənd hazırlığı və təminatının yaxşılaşdırılmasını tələb edir. Söhbət ETT-nin nailiyyətlərinin istehsalatda genişmiqyaslı tətbiqindən, kənd təminatı və hazırlığının təkmilləşdirilməsindən gedirsə, bütün bunları innovasiya siyasətinin tərkib hissəsi hesab etmək olar. İnnovativ yanaşma modernləşmənin və rəqabətqabiliyyətliliyin əsasını təşkil edir. İstər innovasiya, istərsə də modernləşmə yekunda rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsinə kömək edir ki, bu da müasir davamlı inkişafın əsas tələblərindən biridir. Dövlətin, elmin və aqrar-sənaye istehsalının birgə səyləri gələcəkdə ölkənin kənd təsərrüfatında innovativ fəaliyyəti artırma bilər. Bu da istehsalın səmərəliliyini artırmaqla yanaşı beynəlxalq ərzaq bazarında da rəqabət qabiliyyətini artıracaqdır. Bu sahədə respublikada yaradılan Aqroparkları misal göstərmək olar. Prezident İ.Əliyev 2018-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş hesabatda bildirib ki, hazırda ölkə üzrə 17 Aqropark fəaliyyət göstərir ki, bunların da ümumi sahəsi 104 min hektardır, aqroparkların sayının 31-ə çatdırılması da nəzərdə tutulmuşdur. Təxmini hesablamalara görə aqroparkların gəlirlilik səviyyəsi 800 milyon-lımlrd manata yaxın olacaqdır [9].

Bütün bu məqsədlərin uğurla gerçəkləşdirilməsində ilk növbədə aqrar elm öz sözünü deməlidir. Aqrar sahənin rəqabət üstünlüyünü artırmağa xidmət edən effektiv və əsaslandırılmış elmi tədqiqatlar aparılmalı, vətəndaşların gələcəkdə ərzaq məhsullarına tələbatının elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqnozları verilməli, təcrübədə özünü doğruldan və elmi əsaslara söykənən yeni metodlar işlənilməlidir. Aqrar sahədə elmi potensial rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi üçün zəruri resurslardan biri kimi çıxış edir. Elmi potensialın gücləndirilməsi isə elmi-tədqiqatların həyata keçirilməsinin motivləşdirilməsini vacib edir. Çünki, elmi-tədqiqatların zəifləməsi aqrar sahənin geriləməsinə səbəb olur, bu isə öz növbəsində bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına mənfə təsir edir.

Aqrar sahədə elmi təminat və kadr hazırlığının daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində bir sıra işlər görülməkdədir. Bu baxımdan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin təşəbbüsü ilə 2018-2019-cu tədris ilindən etibarən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində (ADAU) bir sıra yeni ixtisaslar üzrə bakalavr və magistr səviyyələrində kadr hazırlığına başlanılıb. Kadr hazırlığına dəstək vermək məqsədilə nazirlik yanında Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Xidməti bir sıra addımlar atıb. Belə ki, Dünya Bankı ilə birgə icra etdiyi Kənd Təsərrüfatının Rəqabət Qabiliyyətinin Gücləndirilməsi Layihəsi çərçivəsində "Bitki mühafizəsi" ixtisası üzrə tədris kurikulumu hazırlanıb. Layihənin cəlb etdiyi yerli və beynəlxalq ekspertlərin birgə fəaliyyəti nəticəsində müasir tələblərə və beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə hazırlanmış kurikulumlar artıq Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiqlənib. İxtisas üzrə bakalavr pilləsi ilə yanaşı, magistr və doktorluq dərəcələri üçün də kurikulumların hazırlanması nəzərdə tutulub [10,12].

Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində "elm-istehsalat-tədris" və yaxud "elm-tədris-təcrübə mərkəzləri" (elm holdinqləri) modelləri təcrübəsi mövcuddur. Azərbaycanda da belə modellərdən istifadə edilməsi üçün real imkan və şəraitlər vardır, onları böyük vəsait sərf etmədən reallaşdırmaq olar. Yüksək peşəkar kadrlar hazırlamaq məqsədilə mövcud elmi-tədqiqat institutlarının gücündən, müvafiq bölgələrdə yerləşən təcrübə bazalarından istifadə edilməlidir. Bu, təhsil müəssisələri ilə elmi idarələrin funksional baxımdan yaxınlaşaraq birgə fəaliyyət göstərməsinə və yeni Elm-Tədris-Təcrübə Mərkəzləri sisteminin yaradılmasına imkan verə bilər.

Hazırda respublikada qeyd edilən istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən 11 elmi-tədqiqat institutu, o cümlədən Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzinin strukturuna daxil olan 8, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində 3 elmi-tədqiqat institutu fəaliyyət göstərir. Ölkədə həmçinin regional aqrar elm və informasiya məsləhət mərkəzləri və elmi-tədqiqat institutlarının 50-dən artıq təcrübə-istehsalat bazası vardır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının "Arax" Elm İstehsalat Birliyi öz fəaliyyətini Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzi ilə əlaqələndirir. Bunlardan başqa, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Bakı Dövlət Universitetinin Ekologiya və torpaqşünaslıq fakültəsi, Naxçıvan Dövlət Universitetinin, digər universitetlərin müvafiq kafedraları, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin 2 və Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin 2 elmi-tədqiqat institutu aqrar sahə ilə bu və ya digər dərəcədə əlaqədar elmi tədqiqatlar aparırlar [10, 12].

Regional iqtisadiyyatın inkişafında kənd təsərrüfatının rolunu nəzərə alsaq iqtisadi regionlarda kənd təsərrüfatının təşkili və idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə də ehtiyac var. Bəzi iqtisadçıların fikrinə görə, aqrar iqtisadiyyat və kənd təsərrüfatı rəqabət qabiliyyətli regional təsərrüfatlar yarada bilməz. Nəzərə alsaq ki, məhz elə kənd təsərrüfatının inkişafı hesabına Qərbin bir sıra inkişaf etmiş ölkələri sənayeləşmənin üstünlüklərini formalaşdırmışdır, onda qətiyyətlə deyə bilərik ki, sənaye kənd təsərrüfatından əldə olunan resurslar hesabına inkişaf edir.

Nəticə

Ölkədə mövcud meyillərin dərinədən, obyektiv şəkildə öyrənilərək təhlil edilməsi, qabaqcıl və geridə qalmış sektorların aşkar edilməsi, uyğun olaraq bu sahə üzrə inkişaf etmiş ölkələrin kənd təsərrüfatında idarəetmə təcrübələrini öyrənilərək nəticədə həmin sahənin elə bir yeni modelini layihələşdirmək olar ki, burada mütərəqqi meyillər geridə qalmış sahələrə də təsir etməklə qarşılıqlı inkişaf prinsipinə əsaslanın.

Bu gün aqrar sahənin mümkün potensialından tam mənada və səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, aqrar sektorun intensiv və səmərəli inkişafının stimullaşdırılması üçün dövlət dəstəyi tədbirləri beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılaraq ölkəmizdə həyata keçirilir. Özəl bankları və kredit təşkilatlarını bu sektora vəsait (kredit) ayırmağa daha da təşviq edən bir mühit yaratmaq üçün dövlət tərəfindən əlavə tədbirlər görülməkdədir. Bundan başqa, kənd təsərrüfatının sığortalınması mexanizmi təkmilləşdirilir.

Fikrimizcə, aqrar sahədə rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məsələlərinin sürətləndirilməsi istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlərin davamlı şəkildə həyata keçirilməsi zəruridir.

Aqrar sahədə modernləşməyə əsaslanan innovativ istehsal münasibətlərinin davamlı şəkildə təşkili və inkişafının dəstəklənməsi vacibdir. Bu münasibətlərin dəstəklənməsi dedikdə isə, aqrar iqtisadiyyatda həm texnoloji yeniliklərin tətbiqini, həm də idarəetmədə yeni mexanizmlərin işlənilməsinə hazırlanmasını nəzərdə tutmaq lazımdır. Bununla yanaşı, aşağıdakı tədbirlərin də həyata keçirilməsini zəruri hesab edirik:

- aqrar iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli səviyyəsinin yüksəldilməsinin prioritet istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi;
- bu prosədə institusional dəyişikliklər mexanizminin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin vaxtında üzə çıxarılması;
- rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının stimullaşdırılması və diversifikasiyası sistemini özündə birləşdirən, həmçinin modernləşməyə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli mexanizmlərinin dövlət tənzimlənməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.

ƏDƏBİYYAT

1. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair" Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016
2. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. <http://www.president.az>.
3. Quliyev R.İ. Postsosialist iqtisadiyyatlarında rəqabət siyasəti: qeyri-müəyyənliklərdə çəbala-malar. Bakı: Nurlar, 2007, 272 s.
4. İ.İ. İbrahimov. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Monoqrafiya, Bakı-2016, 655 s.
5. Aliyev İ.H., Əhmədov S.Ə. İqtisadiyyat hamı üçün. Bakı: Avropa, 2010, 404 s.
6. Зельднер А.Г. Приоритеты, институты и механизмы выхода аграрной сферы из кризиса в XXI веке. М.: Институт экономики РАН. - 2008. - 208 с.
7. Портер, М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / М. Портер. - М.: Междунар. отношения, 1993. - 896 с.
8. Портер, М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер; пер. с англ. И. Минервина. - 4-е изд. - М.: "Альпина Паблишер", 2011. -454 с.
9. <https://president.az/>
10. <http://www.adau.edu.az/>
11. <http://www.stat.gov.az>
12. <http://agro.gov.az/>

*д-р. Аббасова Еяна Азиз кызы,
д-р. Джафарова Раиба Мамедбагир кызы
АГАУ*

Вопросы регулирования конкурентоспособности в аграрном секторе

Резюме

Выход на мировые рынки с конкурентоспособной продукцией непосредственно зависит от расширения тенденций научно-технического прогресса. Принимая во внимание важную роль развития сельского хозяйства в экономической деятельности каждой страны в настоящий период, в статье исследовано и оценено текущее состояние производства продукции в Азербайджанской Республике с учетом экономического потенциала развития сельского хозяйства. В статье нашли свое отражение основные направления улучшения аграрной науки и подготовки кадров в повышении конкурентоспособности производимой в аграрной отрасли продукции. В статье также нашли свое отражение роль мер государственной поддержки для полного и эффективного использования возможного потенциала аграрной отрасли. В заключении исследования выдвинуты предложения в направлении осуществления усиления научно-кадрового потенциала в Азербайджане в соответствии с международным опытом.

Ключевые слова: конкурентоспособность аграрной отрасли, интенсивное развитие, сравнительные преимущества, аграрная наука.

ass. prof. Yegana Aziz Abbasova
ass. prof. Raiba Mammadbaghir Ceferova
Azerbaijan State Agrarian University

Questions of regulation of competitiveness in the agricultural sector

Summary

Access to competitive products on the world market directly depends on the expansion of scientific and technological progress. The article investigated and evaluated the current state of production taking into account the important role of agricultural development in the economic activities of each country in modern times and the economic potential of agricultural development in the Republic of Azerbaijan. The article outlines the key areas for improving agrarian science and staff training in improving the competitiveness of agricultural products. The role of government support measures for the full and effective use of the potential of the agrarian sector is also reflected in the article.

At the end of the study, a proposal is made to strengthen the scientific and human capacity of Azerbaijan in line with international experience.

Key words: competitiveness of agrarian sector, intensive development, comparative advantage, agrarian science.